

DOI: 10.18524/2312–6809.2019.29.165845

УДК 821.161.2–1.09

ПРЕЦЕДЕНТНИЙ ТЕКСТ У ЖАНРОВІЙ СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ ЛІНИ КОСТЕНКО «МАРУСЯ ЧУРАЙ»

Ольга Гриньків, викладач

*Одеська національна академія харчових технологій
grynkivolga.ukr@gmail.com*

У розвідці йдеться про особливо актуальний для літератури ХХ ст. феномен прецедентності. Історичний роман Л. Костенко є прикметним явищем творчого використання та втілення фольклорної образності. Зосереджено увагу на головному прецедентному тексті — народній баладі «Ой не ходи, Грицю...».

Ключові слова: прецедентний, фольклорний, інтертекст, образ.

Поняття прецедентного тексту в сучасній науці про літературу усе частіше привертає увагу дослідників та набуває нових смислів у контексті нових методологічних підходів. Така ситуація цілком закономірна в період панування постмодерної літератури, естетики, культури загалом. Першочерговою для неї постає гра з попередніми культурно-історичними алюзіями та ремінісценціями, пошвавлення ролі вічних образів та універсальних мотивів у художніх текстах, вивчення механізмів побутування фольклорного та міфологічного матеріалу в принципово нових та відмінних від архаїки умовах. Знаковий для української літератури 2-ї половини ХХ ст. історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай» містить багатий арсенал народно-поетичних образів, мотивів, тем. Саме вони слугують потужним підґрунтям жанрового поліфонізму та незаангажованої ідеологічними стереотипами оцінки образу головної героїні твору.

Актуальність заявленої проблеми зумовлена потребою всебічного осмислення історичного роману Л. Костенко на певному фольклорному та культурно-історичному тлі. У прецедентному тексті зустрічаються найбільш значущі імпульси епох та національно-ментальні комплекси. Саме таким є текст народної пісні «Ой не ходи, Грицю...».

Мета статті — дослідити механізми та шляхи трансформації, переосмислення прецедентного тексту у формі мотивів, образів, тем, алюзій та ремінісценцій з давнини в історичному романі Ліни Костенко

«Маруся Чурай». Крім того, необхідно встановити зв'язок між ними і жанровою структурою твору.

Ступінь вивченості питання. У костенкознавстві наукові праці щодо застосування теорії прецедентності до тексту роману Л. Костенко практично відсутні. Незважаючи на солідну джерельну базу та всебічне осмислення цього твору, проблема прецедентності не отримала системного висвітлення, залишилась поза увагою літературознавців. Проте можемо виокремити декілька розвідок подібного спрямування. У статті Оксани Козубаш про індивідуально-авторські шляхи переосмислення постаті легендарної піснетворки та її спадщини йдеться про тривалу історію рецепції та інтерпретації фольклорного тексту «Ой не ходи, Грицю...». З-поміж численних версій вдалого опрацювання цього сюжету протягом XIX–XX ст. роман Ліни Костенко є непересічною спробою відкриття в особистості Марусі потенціалу культурного героя нації, творчо продуктивного життєствердного начала. Поетичну зухвалість авторки одним з найперших відзначив М. Бажан: «Яку ж творчу сміливість треба мати, щоб цю пісню обрати для нового розгортання її в лірико-епічну поему, щоб по-нечуваному зазвучав її мотив, безліч років співаний і переспіваний, тисячу разів на театральних конах граней і переграний» [1, с. 340–341]. Посилаючись на думку авторитетного критика, О. Козубаш досліджує, яким чином популярний у народній свідомості та колективній пам'яті твір трансформується в контексті історичного роману шістдесятниці. На думку дослідниці, збережений Ліною Костенко в жанровому фундаменті легендарний сюжет дозволив у широкому діапазоні осмислити постать героїні. Не менш цікавими є спостереження Е. Загурської щодо інтермедіальності, тобто різноманітних міжмистецьких зв'язків, які розкривають прецедентний потенціал твору. Допомагають зрозуміти усю різнобарвність поетичної палітри та потужний інтертекстуальний ряд є розмисли В. Саєнко про культуру як концепт в естетичній візії авторки роману про легендарну піснетворку. У наукових концепціях літературознавців простежується тенденція до осягнення доробку Л. Костенко в контексті вічних образів, універсальних мотивів та тем, що уможливило адекватне розуміння та прочитання прецедентного тексту в романі «Маруся Чурай».

Виклад матеріалу. Перш ніж аналізувати конкретні тексти та прецедентні феномени у структурі роману, необхідно зосередитися на теорії питання. Прецедентність — це той фундамент, який дозволяє розглядати культуру у її цілісності, безперервній тягlostі. За своїм

характером прецедентні феномени є культурними скріпами, маркерами культурної ідентичності. Автори колективної монографії з цієї проблематики зазначають: «Сутність прецедентного феномену — забезпечення континуальності і в синхронії, і в діахронії» [10, с. 30]. Їх сукупність сприяє побудуванню єдиної картини світу, яка складається з вербальних та невербальних способів кодування.

В нашій розвідці маємо справу саме з художнім словом, яке має доволі широку сферу побутування. Розпочинається воно в надрах усної народної творчості й розвивається в подальшій писемній авторській літературі. Текст народної пісні «Ой не ходи, Грицю...» відповідає усім ознакам прецедентного феномену. По-перше, зображена в ньому ситуація належить контексту, що знаходиться за межами тексту цього твору, по-друге, вона усвідомлюється як артефакт, по-третє, використання здавна відомих тем і мотивів не є випадковим або автоматичним. Воно має інтенціональний характер. У зв'язку з цим слушним є наступне визначення природи таких текстів: «Під прецедентністю треба розуміти, очевидно, відсилання до прецеденту, яким може бути інший твір, його персонаж, мотив, ситуація як елемент сюжету, сюжет загалом, фраза персонажа або автора і т. ін.» [10, с. 55].

В костенківському романі прецедентність має потужну структуротвірну роль. Вона розкривається у специфіці жанру, який демонструє відхід від традиційної історичної романістики. Відриваючись від конкретики, уникаючи часо-просторової точності, письменниця опирається на легенду як таку, а вже через її магію, поезію пізнає реальний світ середини XVII століття. Легенда постає не лише вставним текстом, архаїчним жанром, вплетеним у складну поліфонічну структуру роману, але й справжнім прецедентом. Саме за її посередництвом авторка намагається збагнути, чому людська пам'ять крізь строкату історичну емпірику, тобто події, драми, катаклізми, зберегла й увічнила пам'ять про дівчину-піснетворку. Особливий поетичний ореол легенди зумовлює і постає підґрунтям прецедентності, оригінально вплетеної Ліною Костенко у свій роман. Уже на початку твору вона про себе заявляє своєрідним прологом, введенням, яке виконує функції композиційного обрамлення. Йдеться про співвідношення істинності, історичної достовірності та вигадки, художнього доміслу. Тому цілком закономірною є проблематизація цього питання у вигляді художньо-гносеологічної формули: «Якби знайшлась неопалима книга». Ця фраза відразу налаштовує читача на інтертекстуальне сприйняття історичної

перспективи, тобто опосередковане певними відомими текстами й усними розповідями. Конструюється, власне, авторська версія історії, цілком ймовірна, але, можливо, далека від реальності подій.

*А що, якби знайшлася хоч одна, —
в монастирі десь або на горищі?
Якби вціліла в тому пожарищі —
неопалима — наче купина?
І ми б читали старовинний том,
де писар вивів гусячим пером... [6, с. 350]*

Текстуалізація історичної минувшини посилюється, набуває поліфонічного звучання:

*І загула б та книга голосами,
і всі б щось говорили не те саме.
І чорні бурі пристрастей людських
пройшли б над полем буковок хистких. [6, с. 352]*

Зауважимо, що цей книжний мотив виникає не випадково. Він налаштовує на сприйняття твору саме крізь призму прецедентності. Фокусується вона в тексті фольклорної пісні «Ой не ходи, Грицю...». На думку М. Дах, «народнобаладний сюжет виявив у своєму «другому житті», житті літературному, спроможність до еластичності широкого спектра» [2, с. 118].

Демонструються шляхи відходу від канонічної баладної інтерпретації. Спостерігаються не лише зрушення в сюжетній структурі твору, але й докорінна зміна концепції легендарної особистості. Новий погляд на Марусю Чурай порівняно з легендою та іншими літературними версіями стає зрозумілим під кутом зору художньої міфологізації. А. Нямцу в цікавому дослідженні «Амбівалентність міфологічних образів жінок у літературі XIX — XX ст.» зазначає: «Жінка і суспільство, жінка і війна, жінка і чоловік, жінка, яка дає життя і віднімає його, — ці та інші опозиції були художньо осмислені на матеріалі міфологічних структур вже в античній літературі. У XX ст. ці проблеми набувають особливого морально-психологічного значення і звучання у зв'язку з принциповим «вільнодумством» світової літератури відносно загальновідомих традицій» [7, с. 81].

Зрозуміло, що в умовах ідеологічного послаблення свіжий, незаангажований попередньою традицією, погляд на дівчину з легенди, вписувався в загальну парадигму художніх експериментів та тоталь-

ного переосмислення вічних тем. Хоч поетеса використовує традиційний сюжет, але композиція твору в неї оригінальна. Вона розпочинає роман зі змалювання суду над Марусею за вбивство козака Гриця Бобренка «през отруєння і през чари бісовські». Перший розділ роману закінчується винесенням героїні смертного вироку. Після напруженої картини суду описано сцену виступу Полтавського полку в похід. Ця перестановка сюжетних елементів цілком закономірна з огляду на закони побутування усталеного сюжету в новій естетичній системі. Як відзначає А. Нямцу, «багатоманітність форм та способів трансформації, що характеризується різними структурно-змістовими рівнями рецепції елементів протосюжетів (сюжетів-зразків, сюжетів-посередників, традиційних сюжетних схем, традиційних сюжетних моделей)» [7, с. 13] є визначальним у творах новітньої літератури. Крім того, прецедентна авторська поведінка передбачає саме гру, перестановку фабульно-сюжетних блоків, адже лише так можна привернути увагу читача до твору як до вивершеного шедевру. Тому на першому плані міфологема культурного героя, національно месіанського варіанту української душі. Як слушно зазначає О. Козубаш, «залишивши у своєму романі зовнішню оболонку фабули легенди (дні тижня, обставини суду, а також вироку, помилування Марусі), Костенко наповнює її абсолютно новим внутрішнім змістом» [5, с. 55]. Вірність послідовному відтворенню фабульних епізодів стає другорядним чинником. Цю ж стратегію можемо побачити і в наступних розділах.

Третій розділ роману «Сповідь» — це великий ліричний монолог Марусі. Дівчина лине спогадами у минуле, у дитинство, згадує, як вони разом з Грицем росли, як щедрували, як ходили до діда Галерника. Споминає свого батька, який не повернувся з походу

Ідеалом кохання для Марусі було подружнє життя її батьків. Вона мріяла, що і в неї, коли виросте, «буде така любов». Але трагедія Марусі у тому, що її «любов чолом сягала неба, а Гриць ходив ногами по землі».

Дівчина не звинувачує хлопця у зраді, а карає себе: не розпізнала задалегідь, що вони з Грицем нерівня по духу, а «нерівня душ — це гірше, ніж майна!» Вона не отрує Гриця — він отруюється сам. Особливо важливим є те, що Маруся не «заздрісно» кохає Гриця і не ревнує його до Галі, а швидше жаліє їх обох. Вона над ситуацією, яка має місце у структурі цієї інтимно-особистісної колізії. Костенківська Чураївна поводить себе всупереч пісенній традиції, де Маруся відверто зізнається, що «жаль ваги не має». Те, що Маруся не труїть Гриця, а

хоче отруїтися сама, має глибоку внутрішню мотивацію. О. Козубаш пише: «Такий вчинок героїні є глибоко вмотивованим усім попереднім розвитком подій і тому виглядає природно і органічно вплітається у сюжет твору, на відміну від традиційно-легендарного, який, будучи збереженим, зруйнував би всю внутрішню логіку характеру головної героїні» [5, с. 55].

В наступних розділах розповідається як Іван Іскра мчить до гетьмана по універсал, що має врятувати Марусю від смерті, і привозить його в останню мить перед стратою дівчини. Та на цьому твір не закінчується. Після смерті матері Маруся йде на прощу до Києва (за легендами, дівчина ходила на прощу тоді, коли Гриць був у поході й довго не подавав про себе звісток). По дорозі зустрічає мандрівного дяка — філософа, який добре знає минуле й сучасне рідного краю, тверезо мислить. Їх вражає сплюндрована українська земля від Полтави до Києва. Всюди згарища, руїна.

Повернувшись з прощі додому, Маруся хворіє на сухоти. Закінчує Ліна Костенко свій роман картиною весняного пробудження природи. Полк знову вирушає в похід. Козаки співають Марусиних пісень, душа героїні скресає і воскресає радістю: життя не марно прожито. В акцентуванні цієї незавершеності, відкритості в майбутнє та водночас оптимістичності фіналу полягає новаторство авторки, що по-новому переосмислює пісенно-легендарний матеріал. Крім того, таке художнє рішення пов'язане з романністю як жанровою якістю. І тут треба погодитися з думкою Ю. Коваліва про романного героя, що «на протигагу герою епічної поеми, з неподільністю окремого та загального... у кульмінаційний момент розвитку став носієм національних і суспільних ідеалів» [4, с. 347]. Звісно, романність є передумовою відкритої структури тексту, побудованого на численних прецедентних феноменах, що дозволяють усвідомити тяглість української історії та наявність у ній потужних вузлових періодів, що характеризуються націєтворчим потенціалом та пасіонарністю.

Отже, і за багатогранністю проблематики, і за художніми якостями, зокрема, за поєднанням баладно-драматичного начала з епічною широтою зображення та ліричною витонченістю в оспіванні найніжніших почувань, епохальний віршований роман Ліни Костенко перевершив усі попередні варіанти вічної теми.

Висновки. Прецедентність у творі Ліни Костенко не лише ознака текстобудови, але й жанрова прикмета історичного роману. Вона

дозволяє вибудувати жанровий ряд, проміжні ланки, через які крокує поетеса, вивершуючи свій монументальний задум про душу нації, її креативне начало, уособлене в дівчині-піснетворці. Звісно, ми зупинилися лише на найвагоміших прикладах, які більш-менш експліковані на поверхні тексту. Більшість прецедентних феноменів присутні в підтекстових глибинах та виокремлюються в результаті прискіплого аналізу із застосуванням методу інтертекстуального прочитання. Саме вони є передумовою полівалентності роману і становлять **перспективу** подальшого тлумачення творів Ліни Костенко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бажан М. Поема про кохання і безсмертя. *Твори*: у 4 т. Т. 4. К.: Дніпро, 1985. С. 340–341.
2. Дах М. Літературне життя народної балади «Ой не ходи, Грицю». Проблема олітературення сюжету і жанру. *Вісник Львівського університету*. Філологія. 1999. Вип. 27. С. 112–119.
3. Загурська Е. Трансформація національного міфу на українській сцені (на прикладі образу Марусі Чурай). *Міст: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2010. Вип. 7. С. 84–93.
4. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія: у 2 томах. Т. 1. К.: Академія, 2007. 608 с.
5. Козубаш О. Своєрідність трансформації пісенно-легендарного матеріалу в романі Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Науковий вісник Чернівецького університету*. Слов'янська філологія. 1997. Вип. 13. С. 53–58.
6. Немченко І. Феномен мовчання в історичному романі у віршах Ліни Костенко «Маруся Чурай». *Ucrainica III. Současna Ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury*. 2. část. Olomouc, 2008. С. 349–354.
7. Нямцу А. Миф. Легенда. Литература. Теоретические аспекты функционирования. Черновцы, 2007. 520 с.
8. Саенко В. П. Концепт «культура» в естетичному просторі поезії Ліни Костенко та продуктивні моделі активних художніх центрів у сучасній українській літературі. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:vDl2mzYZ1KMJ:eprints.zu.edu.ua/1156/1/4_.pdf+&cd=7&hl=ru&ct=clnk&gl=ua&client
9. Сосенко П. Фольклорні взірці та псевдофольклорні мистифікації. *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2012. Вип. 37, ч. 2. С. 47–63.
10. Феномен прецедентности и преемственности культур. Воронеж, 2004. 312 с.
11. Филипович. Історія одного сюжету («У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської). *Літературно-критичні статті / упорядкування, передмова і примітки С. С. Гречанюк*. К.: Дніпро, 1991. С. 157–195.

**ПРЕЦЕДЕНТНЫЙ ТЕКСТ В ЖАНРОВОЙ СТРУКТУРЕ
ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА ЛИНЫ КОСТЕНКО
«МАРУСЯ ЧУРАЙ»**

Ольга Грынків, преподаватель

Одесская национальная академия пищевых технологий

В статье речь идет об особо актуальном для литературы XX в. феномене прецедентности. Исторический роман Л. Костенко является примечательным явлением творческого использования и воплощения фольклорной образности. Сосредоточено внимание на основном прецеденте текста — народной балладе «Ой не ходи, Грицю...».

Ключевые слова: прецедентный, фольклорный, интертекст, образ.

**CASE-LAW IN THE GENRE STRUCTURE OF THE HISTORICAL
NOVEL LINA KOSTENKO «MARSUSA CHURAI»**

Olga Grynkyv, Senior Lecturer

Odessa National Academy of Food Technologies

In the article we are talking about especially relevant phenomenon of precedent for the literature of the twentieth century. The historical novel of L. Kostenko is a remarkable phenomenon of creative use and embodiment of folklore imagery. The attention is focused on the main precedent of the text — the folk ballad «Oh do not go, Gritsyu.» In accentuating this incompleteness, openness to the future, and at the same time optimism of the finale, is the innovativeness of the author, who redefines song-legendary material in a new way. In addition, such an artistic solution is associated with romance as genre quality.

Consequently, for the versatility of the issues, and for the artistic qualities, in particular, by the combination of the ballad-dramatic beginning with the epic broadness of the image and lyrical elegance in the singing of the tenderest feelings, the epochal verse novel Lina Kostenko surpassed all previous versions of the eternal theme.

The precedent in the work of Lina Kostenko is not only a sign of a text-based building, but also a genre mark of a historical novel. It allows you to build a genre series, the intermediate links through which the poet strokes, breaking his monumental plan of the soul of the nation, its creative origin, embodied in the girl-songwriter. Of course, we have stopped only on the most important examples, which are more or less explicated on the surface of the text. Most of the precedent phenomena are present in the subtextual depths and are isolated as a result of a meticulous analysis using the method of intertextual reading. They are the prerequisite for the polyvalence of the novel and provide a perspective for further interpretation of the works of Lina Kostenko.

Key words: precedent, folklore, intertext, form.

REFERENCES

1. Bazhan, M. (1985), Poema pro koxannya i bezsmertya [The poem about love and immortality]. *Tvory* u 4-x tt. Dnipro. PP. 340–341 [in Ukrainian]
2. Dax, M. (1999), Literaturne zhy'ttya narodnoyi balady ' «Oj ne hody', Gry'cyu». Problema oliteraturnyya syuzhetu i zhanru [Literature life of folk ballad «Oj ne hody, Grycyu». The problem of literary plot and genre]. *Visnyk L'vivs'kogo universy'tetu. Filolgiya. Vy'p. 27*. PP. 112–119. [in Ukrainian]
3. Zagurs'ka, E. (2010), Transformaciya nacional'nogo mifu na ukrayins'kij sceni (na pry'kladі obrazu Marusi Churaj) [The transformation of national myth at the Ukrainian stage (at the example of Marusya Churaj's image)]. *Mist: My'stecztvo, istoriya, suchasnist', teoriya. Vy'p. 7*. PP. 84–93. [in Ukrainian]
4. Kovaliv, Yu. (2007), *Literaturoznavcha entsyklopediya u 2-kh tomakh. T. 1. K.: Akademiya. 608 p.* [in Ukrainian]
5. Kozubash, O. (1997), Svoyeridnist' transformaciyi pisenno-legendarnogo materialu v romani Liny' Kostenko «Marusya Churaj» [Originality of transformation of the singing and legendary materials in Lina Kostenko's novel «Marusya Churaj»]. *Naukovy'j visnyk Chernivec'kogo universy'tetu. Slov'yans'ka filologiya. Vy'p. 13*. PP. 53–58. [in Ukrainian]
6. Nemchenko, I. (2008), Fenomen movchannya v istory'chnomu romani u virshax Liny' Kostenko «Marusya Churaj» [A phenomenon of silence in the historical novel in Lina Kostenko's poems «Marusya Churaj»]. *Ucrainica III. Současna Ukrajinstika. Problémy jazyka, literatury a kultury 2. část. Olomouc*. PP. 349–354. [in Ukrainian]
7. Nyamczu, A. (2007), My'f. Legenda. Ly'teratura. Teorety'chesky'e aspekty funkcy'ony'rovany'ya [Myth. Legend. Literature. The theoretical aspects of functioning]. *Chernovczy. 520 p.* [in Ukrainian]
8. Sayenko, V. P. (2018), Koncept «kul'tura» v estety'chnomu prostori poeziyi Liny' Kostenko ta produkty'vni modeli akty'vny'x xudozhnix centriv u suchasnij ukrayins'kij literaturi [Concept «culture» in the aesthetic space of poetry Lina Kostenko and productive models of active artistic centers in modern Ukrainian literature]. [in Ukrainian]
9. Sosenko, P. (2012), Fol'klorni vzirtsy ta psevido fol'klorni mistyfikatsiyi. [Folk models and pseudo folk hoaxes]. *Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky. K., Vyp. 37. Ch. 2*. PP. 47–63. [in Ukrainian]
10. Fenomen precedentnosti' y' preemstvennost' kul'tur, (2004) [The phenomenon of precedent and the continuity of cultures]. *Voronezh. 312 p.* [in Russian]
11. Fy'ly'povy'ch, (1991), Istoriya odnogo syuzhetu (U nedilyu rano zillya kopala» O. Kobyl'yans'koyi) [The story of one plot]. *Literaturno-kry'ty'chni statti. K.:Dnipro.* PP. 157–195. [in Ukrainian]